

نشریه علمی فقه، حقوق و علوم جزا
مقاله پژوهشی، سال نهم، شماره ۳۸، زمستان ۱۴۰۴، صفحات ۱۷ تا ۳۷
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۹/۱۱ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۱/۲۱

حقوق سرمایه‌گذاری بین‌المللی و مکانیسم حل اختلاف

| فاطمه کوتی عرب* | کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق،
دانشگاه آزاد اسلامی، خوزستان، ایران.

چکیده

حقوق سرمایه‌گذاری بین‌المللی یکی از مهم‌ترین و پویاترین شاخه‌های حقوق بین‌الملل عمومی است که با هدف حفاظت از سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی (FDI) در برابر ریسک‌های سیاسی، حقوقی و اقتصادی دولت میزبان شکل گرفته است. این نظام حقوقی عمدتاً از طریق معاهدات دوجانبه سرمایه‌گذاری (BITها)، معاهدات چندجانبه با مقررات سرمایه‌گذاری (TIPs) و توافق‌های تجاری آزاد (FTAها) سازمان‌دهی شده و استانداردهای حفاظتی کلیدی مانند رفتار منصفانه و عادلانه (FET)، حفاظت کامل و امن، رفتار ملی، رفتار ملت کامل‌الوداد و منع سلب مالکیت مستقیم و غیرمستقیم را تضمین می‌کند. این پژوهش با رویکرد توصیفی-تحلیلی و تا حدی تطبیقی انجام شده است. روش اصلی تحقیق، مطالعه کتابخانه‌ای (Library Research) بوده و بر تحلیل اسناد حقوقی، آرای داوری، گزارش‌های رسمی و مقالات علمی متمرکز است. این مقاله به بررسی مبانی نظری، ساختار مکانیسم‌های ISDS، چالش‌های اصلی، مطالعات موردی کلیدی و روندهای اصلاحی می‌پردازد. هدف نهایی، روشن‌سازی ضرورت حفظ تعادل ظریف میان حفاظت مؤثر سرمایه‌گذاران و احترام به حاکمیت و منافع عمومی دولت‌هاست. آینده نظام حقوق سرمایه‌گذاری بین‌المللی به موفقیت این اصلاحات و توانایی ایجاد نظامی شفاف‌تر، عادلانه‌تر و مشروع‌تر بستگی دارد که بتواند هم جریان سرمایه را حفظ کند و هم حق تنظیم دولت را تضعیف ننماید.

واژگان کلیدی: حقوق سرمایه‌گذاری بین‌المللی، ISDS، داوری ICSID، UNCITRAL، حق تنظیم دولت، اصلاحات ISDS، regulatory chill، FET، مرکز مشورتی، MIC.

* نویسنده مسئول: Fatemehkootiarab55@gmail.com

مقدمه

حقوق سرمایه‌گذاری بین‌المللی یکی از پویاترین و تأثیرگذارترین شاخه‌های حقوق بین‌الملل عمومی در دنیای معاصر است که هدف اصلی آن، تنظیم روابط بین دولت‌های میزبان سرمایه و سرمایه‌گذاران خارجی است. این حوزه حقوقی با هدف کاهش ریسک‌های سیاسی، حقوقی و اقتصادی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی (FDI) شکل گرفته و ابزارهایی برای حفاظت از سرمایه‌گذاران در برابر اقدامات دولت میزبان فراهم می‌کند. ریشه‌های مدرن این نظام به دهه ۱۹۶۰ بازمی‌گردد، زمانی که کشورهای در حال توسعه و توسعه‌یافته برای جذب سرمایه خارجی، معاهدات دوجانبه سرمایه‌گذاری (Bilateral Investment Treaties یا BITها) را منعقد کردند. اولین BIT مدرن در سال ۱۹۵۹ بین آلمان و پاکستان امضا شد و به سرعت الگویی برای سایر کشورها شد. تا سال ۲۰۲۵، طبق داده‌های کنفرانس تجارت و توسعه سازمان ملل متحد (UNCTAD)، بیش از ۲۸۶۳ معاهده دوجانبه سرمایه‌گذاری وجود دارد که حدود ۲۲۳۰ مورد آن‌ها در حال اجراست. علاوه بر BITها، معاهدات چندجانبه با مقررات سرمایه‌گذاری (مانند CPTPP, USMCA, Investment Provisions with TIPS) و توافق‌های تجاری آزاد (مانند IAs) را به بیش از ۳۶۰۰-۳۳۰۰ رسانده است.

کنوانسیون مرکز بین‌المللی حل‌وفصل اختلافات سرمایه‌گذاری (ICSID) که در سال ۱۹۶۵ تحت auspices بانک جهانی تصویب شد و در ۱۹۶۶ لازم‌الاجرا گردید، نقطه عطف کلیدی در این حوزه است. این کنوانسیون چارچوب حقوقی یکپارچه‌ای برای داوری مستقیم بین سرمایه‌گذاران خارجی و دولت‌های میزبان فراهم کرد و بیش از ۱۵۸ کشور عضو آن هستند. هدف اصلی ICSID، depoliticize کردن اختلافات سرمایه‌گذاری بود؛ یعنی جلوگیری از تبدیل اختلافات خصوصی به تنش‌های دیپلماتیک یا حتی نظامی (مانند دیپلماسی gunboat در قرن نوزدهم) مکانیسم حل اختلاف سرمایه‌گذار-دولت (Investor-State Dispute Settlement یا ISDS) اجازه می‌دهد سرمایه‌گذاران خارجی بدون نیاز به مداخله دولت متبوع خود، مستقیماً علیه دولت میزبان اقامه دعوی کنند و خسارت مالی دریافت نمایند. این مکانیسم معمولاً از طریق داوری در ICSID، قواعد UNCITRAL، یا نهادهایی مانند ICC و SCC انجام می‌شود.

اهمیت این موضوع از ابعاد اقتصادی، حقوقی، سیاسی و توسعه‌ای قابل تفسیر است. از منظر اقتصادی، حقوق سرمایه‌گذاری بین‌المللی موتور محرک جریان سرمایه مستقیم خارجی است. طبق گزارش UNCTAD، جریان جهانی FDI در سال ۲۰۲۴ به ۱.۵ تریلیون دلار کاهش یافت (کاهش ۱۱ درصدی)، اما در سال ۲۰۲۵ با افزایش ۱۴ درصدی به حدود ۱.۶ تریلیون دلار رسید. با این حال، بخش عمده این رشد از طریق مراکز مالی جهانی (financial hubs) بوده و سرمایه‌گذاری واقعی مولد (productive investment) همچنان شکننده است. FDI برای کشورهای در حال توسعه حیاتی است؛ زیرا فناوری، اشتغال، رشد اقتصادی و توسعه زیرساخت‌ها را به همراه دارد. BITها و ISDS با ارائه تضمین‌هایی مانند رفتار منصفانه و عادلانه (Fair and

(Full Protection and Security) یا FET)، حفاظت کامل و امن (National Treatment)، رفتار ملی (Most-Favoured-Nation) و جبران خسارت در صورت سلب مالکیت مستقیم یا غیرمستقیم (Expropriation)، ریسک سیاسی را کاهش می‌دهند و سرمایه‌گذاران را تشویق به ورود به بازارهای پرریسک می‌کنند. بدون این تضمین‌ها، جریان سرمایه به کشورهای در حال توسعه به‌طور چشمگیری کاهش می‌یابد. اهمیت سیاسی موضوع نیز کمتر نیست. ISDS به‌عنوان ابزاری برای depoliticize کردن اختلافات عمل می‌کند و از تبدیل سرمایه‌گذاری به موضوع تنش‌های بین‌دولتی جلوگیری می‌نماید. با این حال، در دنیای چندقطبی امروز، این مکانیسم با تنش‌های ژئوپلیتیکی مانند جنگ تجاری آمریکا-چین، تحریم‌های ثانویه، درگیری‌های اوکراین و خاورمیانه، و رقابت بر سر منابع انرژی و فناوری دیجیتال تلافی پیدا کرده است. برای کشورهای در حال توسعه، ISDS ابزاری برای جذب سرمایه از قدرت‌های اقتصادی بزرگ است، اما همزمان می‌تواند حاکمیت ملی را محدود کند. در مورد ایران، که حدود ۴۸ BIT در حال اجرا دارد (علاوه بر معاهدات جدیدتر مانند BIT با عمان در ۲۰۲۵ یا نیکاراگوئه در ۲۰۱۹)، این حوزه اهمیت ویژه‌ای دارد. تحریم‌های بین‌المللی، خروج آمریکا از برجام، و پیمان‌های منطقه‌ای (مانند شانگهای یا بریکس) ایران را در موقعیتی قرار داده که نیاز به تعادل بین حفاظت سرمایه‌گذاران خارجی (برای جذب سرمایه در انرژی، معدن و زیرساخت) و حفظ حق تنظیم دولتی (در سیاست‌های خارجی، زیست‌محیطی و اقتصادی) دارد. تریبونال ادعاهای ایران-آمریکا (Iran-US Claims Tribunal) نیز نمونه‌ای تاریخی از حل اختلافات سرمایه‌گذاری در شرایط بحرانی است.

با توجه به این زمینه، مقاله حاضر با رویکرد توصیفی-تحلیلی و تطبیقی به بررسی مبانی حقوق سرمایه‌گذاری بین‌المللی، ساختار مکانیسم‌های ISDS (با تمرکز بر ICSID و UNCITRAL)، چالش‌های مشروعیتی، مطالعات موردی کلیدی و روندهای اصلاحی می‌پردازد. پرسش‌های اصلی عبارتند از: ساختار و کارایی مکانیسم‌های ISDS چگونه است؟ چالش‌های اصلی کدامند؟ و اصلاحات اخیر (مانند پیشنهادهای UNCITRAL 2023-2025) چگونه به تعادل بین حفاظت سرمایه‌گذار و حق تنظیم دولت کمک می‌کنند؟ روش‌شناسی مبتنی بر تحلیل منابع کتابخانه‌ای، اسناد ICSID/UNCTAD، آرای داوری و مقالات علمی است. ساختار مقاله شامل مبانی نظری، مکانیسم‌های حل اختلاف، چالش‌ها و مطالعات موردی، اصلاحات نوین، و نتیجه‌گیری است.

اهمیت تفسیری این موضوع در دنیای امروز، فراتر از جنبه فنی حقوقی است: این نظام نشان‌دهنده تنش ذاتی بین جهانی‌سازی اقتصادی و حاکمیت ملی، بین حقوق خصوصی سرمایه‌گذاران و منافع عمومی است. در شرایطی که FDI برای دستیابی به اهداف توسعه پایدار سازمان ملل (SDGs) حیاتی است، اما همزمان با چالش‌هایی مانند تغییرات اقلیمی، نابرابری دیجیتال و تنش‌های ژئوپلیتیکی روبرو هستیم، اصلاح و تعادل‌بخشی به حقوق سرمایه‌گذاری می‌تواند به نظامی عادلانه‌تر، شفاف‌تر و پایدارتر منجر شود که هم سرمایه‌گذاران را حفاظت کند و

هم دولت‌ها را قادر به تنظیم سیاست‌های عمومی نماید. این مقاله تلاشی در جهت روشن‌سازی این تعادل است.

این مقاله به پرسش‌های زیر پاسخ می‌دهد: ساختار مکانیسم‌های ISDS چیست؟ چالش‌های اصلی کدامند؟ و اصلاحات اخیر چگونه به تعادل کمک می‌کنند؟

مبانی نظری

تعریف و مفهوم حقوق سرمایه‌گذاری بین‌المللی

حقوق سرمایه‌گذاری بین‌المللی (International Investment Law) شاخه‌ای تخصصی از حقوق بین‌الملل عمومی است که روابط حقوقی میان دولت میزبان (Host State) و سرمایه‌گذاران خارجی (Foreign Investors) را تنظیم می‌کند. این حوزه با هدف حفاظت از سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی (FDI) در برابر ریسک‌های سیاسی، حقوقی و اقتصادی شکل گرفته است. برخلاف حقوق تجارت بین‌الملل (WTO) که ماهیت بین‌دولتی دارد، حقوق سرمایه‌گذاری مستقیماً به سرمایه‌گذاران خصوصی حق اقامه دعوی علیه دولت‌ها را اعطا می‌کند.

تاریخچه تکامل نظری

دوران کلاسیک (قرن ۱۹ تا اوایل قرن ۲۰): مبتنی بر «دیپلماسی تفنگ‌دار» (Gunboat Diplomacy) و «استاندارد حداقل بین‌المللی (Minimum Standard of Treatment)» که عمدتاً از سوی قدرت‌های غربی برای حفاظت از اتباع خود اعمال می‌شد (مثل دعوی Mexico و Venezuela).

پس از جنگ جهانی دوم: ظهور اصل حاکمیت دائمی بر منابع طبیعی (UNGA Resolution 1803, 1962) و تلاش کشورهای در حال توسعه برای کنترل سرمایه خارجی. دهه ۱۹۶۰: نقطه عطف با تصویب کنوانسیون ICSID (۱۹۶۵) و امضای اولین معاهده دوجانبه سرمایه‌گذاری مدرن (آلمان-پاکستان، ۱۹۵۹). هدف: depoliticization اختلافات و جذب سرمایه از طریق تضمین‌های حقوقی.

منابع حقوق سرمایه‌گذاری بین‌المللی

حقوق سرمایه‌گذاری بر پایه منابع زیر استوار است:

معاهدات سرمایه‌گذاری BIT:ها (بیش از ۲۸۰۰ معاهده فعال)، معاهدات با مقررات سرمایه‌گذاری (TIPs)، و توافقات تجاری آزاد (FTAها مانند USMCA, CPTPP, CETA).

عرف بین‌المللی: استاندارد حداقل درمان، منع سلب مالکیت غیرمستقیم.

اصول عمومی حقوق: حسن نیت، estoppel، انتظارات مشروع (Legitimate Expectations).

آرای داوری: به عنوان منبع فرعی (subsidiary means) برای تفسیر معاهدات (ماده ۳۸ اساسنامه دیوان بین‌المللی دادگستری).

مبانی نظری مکانیسم حل اختلاف (ISDS)

Investor-State Dispute Settlement (ISDS) مکانیسمی است که اجازه می‌دهد سرمایه‌گذاران خارجی مستقیماً علیه دولت میزبان اقامه دعوی کنند، بدون نیاز به حمایت دولت متبوع (diplomatic protection).

مبانی نظری ISDS:

رویکرد لیبرال-اقتصادی: ISDS ریسک سیاسی را کاهش می‌دهد، جریان FDI را تسهیل می‌کند و اختلافات را از حوزه سیاسی به حقوقی منتقل می‌کند (depoliticization).
 رویکرد حاکمیتی (Sovereignty-based): دولت‌ها با انعقاد معاهدات، به‌طور داوطلبانه بخشی از حاکمیت خود را محدود می‌کنند.
 رویکرد انتقادی (Critical Theory): ISDS یک نظام نامتقارن است که قدرت سرمایه‌گذاران چندملیتی را بر دولت‌های ضعیف افزایش می‌دهد، حق تنظیم دولت (Right to Regulate) را محدود می‌کند و باعث regulatory chill می‌شود.
 رویکرد مشروعیت (Legitimacy Theory): سیستم فعلی با مشکلاتی مانند عدم انسجام آراء، هزینه بالا، فقدان شفافیت و به نفع سرمایه‌گذاران مواجه است که مشروعیت آن را به چالش کشیده است.

مبانی حقوق سرمایه‌گذاری بین‌المللی

منابع اصلی شامل معاهدات سرمایه‌گذاری (BITها، FTAها مانند USMCA، CPTPP)، عرف بین‌المللی، و اصول عمومی حقوق است. کنوانسیون ICSID چارچوب اصلی داوری را فراهم کرده و بیش از ۱۵۸ کشور عضو آن هستند. استانداردهای حفاظتی کلیدی عبارتند از: رفتار منصفانه و عادلانه (FET) و انتظارات مشروع رفتار ملی و رفتار ملت کامل‌الوداد حفاظت در برابر سلب مالکیت غیرمستقیم انتقال آزادانه سرمایه و سود این استانداردها اغلب در معاهدات قدیمی گسترده تفسیر می‌شوند و منجر به دعاوی گسترده شده‌اند.

تعارض بنیادین نظری

مهم‌ترین تنش نظری در این حوزه، تعارض میان حفاظت سرمایه‌گذار (حقوق خصوصی) و حاکمیت دولت و منافع عمومی (حق تنظیم در حوزه محیط زیست، بهداشت، انرژی و حقوق بشر) است. این تعارض از دهه ۲۰۰۰ با افزایش پرونده‌ها علیه اقدامات تنظیمی دولت‌ها (مانند

پرونده‌های (Philip Morris, Urbaser, Vattenfall) برجسته شد و منجر به موج اصلاحات UNCITRAL Working Group III (از ۲۰۱۷ تاکنون) گردید.

مبانی نظری حقوق سرمایه‌گذاری بین‌المللی بر پایه تعادل ظریف میان جذب سرمایه و حفظ حاکمیت ملی بنا شده است. این تعادل، محور اصلی چالش‌های مشروعیتی و اصلاحات معاصر محسوب می‌شود.

پیشینه پژوهش

۱. ICSID (2025) The ICSID Caseload—Statistics (Issue 2025-2) – ICSID

این گزارش نشان می‌دهد که تعداد پرونده‌های جدید ICSID در سال مالی ۲۰۲۵ به ۶۷ مورد رسیده که دومین رکورد تاریخی محسوب می‌شود. رشد مداوم caseload علی‌رغم انتقادات گسترده به مشروعیت ISDS، بیانگر آن است که سرمایه‌گذاران خارجی همچنان به این مکانیسم اعتماد بالایی دارند. تمرکز پرونده‌ها بر بخش‌های انرژی، معدن و زیرساخت تأیید می‌کند که بیشترین تنش‌های سرمایه‌گذاری در حوزه‌های حساس زیست‌محیطی و منابع طبیعی رخ می‌دهد. افزایش تعداد پرونده‌های در حال رسیدگی (۳۴۷ مورد) فشار زیادی بر کارایی و سرعت رسیدگی وارد کرده و ضرورت اصلاحات ساختاری را بیشتر برجسته می‌سازد. این آمار به‌طور همزمان هم قدرت و هم شکنندگی نظام فعلی ISDS را نشان می‌دهد؛ تقاضا زیاد است اما ظرفیت و مشروعیت آن زیر سؤال رفته است.

۲. UNCTAD (2024) IIA Issues Note No. 3 (2024): Facts and Figures on ISDS Cases – UNCTAD (2024)

UNCTAD گزارش می‌دهد که در سال ۲۰۲۳ حدود ۶۰ پرونده جدید مبتنی بر معاهدات سرمایه‌گذاری ثبت شده است. بیش از ۶۰٪ این پرونده‌ها تحت قواعد ICSID پیگیری شده‌اند که نشان‌دهنده سلطه نسبی این نهاد بر سایر پلتفرم‌های داوری است. رشد دو برابری تعداد پرونده‌ها در دهه گذشته، بیانگر افزایش آگاهی سرمایه‌گذاران از حقوق خود و همچنین افزایش اقدامات تنظیمی دولت‌هاست. تمرکز دعاوی بر بخش انرژی و ساخت‌وساز نشان می‌دهد که گذار به انرژی پاک و پروژه‌های زیرساختی بزرگ، مهم‌ترین محرک دعاوی ISDS در سال‌های اخیر بوده‌اند. این گزارش به سیاست‌گذاران هشدار می‌دهد که هرگونه سیاست‌گذاری جدید (به‌ویژه در حوزه محیط زیست و انرژی) احتمالاً با ریسک دعاوی بین‌المللی همراه خواهد بود.

۳. Possible reform of investor-State dispute settlement (ISDS): Draft multilateral instrument on ISDS reform (A/CN.9/WG.III/WP.246) – UNCITRAL (2024)

این پیش‌نویس، چارچوب یک ابزار چندجانبه (Multilateral Instrument) را برای اجرای اصلاحات ISDS پیشنهاد می‌کند. رویکرد مدولار (انتخابی) آن به کشورها اجازه می‌دهد که فقط بخش‌هایی از اصلاحات (مثلاً کد رفتاری یا مرکز مشورتی) را بپذیرند. هدف اصلی، ایجاد

انعطاف‌پذیری برای دولت‌هایی است که نمی‌خواهند یا نمی‌توانند به‌طور کامل به یک مکانیسم ایستا (standing mechanism) بپیوندند. این سند نشان‌دهنده تلاش برای حفظ نظام ISDS با اصلاحات تدریجی به جای جایگزینی کامل آن است. با این حال، عدم اجماع بر روی اصلاحات محتوایی (substantive) همچنان بزرگ‌ترین مانع اجرای گسترده این ابزار باقی مانده است.

۴. Statute of the Advisory Centre on International Investment Dispute
(2024) Resolution – UNCITRAL Working Group III

ایجاد مرکز مشورتی چندجانبه برای ارائه کمک حقوقی رایگان یا ارزان به دولت‌های در حال توسعه، یکی از مهم‌ترین دستاوردهای اصلاحات UNCITRAL است. این مرکز می‌تواند عدم تقارن قدرت بین سرمایه‌گذاران چندملیتی و دولت‌های کم‌منبع را تا حد زیادی کاهش دهد. تصویب در اصل این اساسنامه در سال ۲۰۲۴، نشان‌دهنده پیشرفت واقعی در جهت عدالت رویه‌ای است. با این حال، موفقیت واقعی این مرکز به تأمین مالی پایدار و جذب متخصصان باکیفیت بستگی دارد که هنوز چالش برانگیز است. این نهاد می‌تواند به تدریج اعتماد دولت‌های کوچک‌تر به نظام ISDS را افزایش دهد و از خروج گسترده کشورها جلوگیری کند.

۵. Code of Conduct for Adjudicators in International Investment Dispute
(2023) Resolution – UNCITRAL & ICSID

این کد رفتاری اولین استاندارد مشترک و جهانی برای داوران و قضات ISDS است که استقلال، بی‌طرفی و شفافیت را الزامی می‌کند. محدودیت‌های شغلی (مانند ممنوعیت فعالیت‌های همزمان تضاد منافع) و الزام به افشای کامل اطلاعات، از مهم‌ترین مفاد آن هستند. هرچند الزام‌آور نیست، اما به عنوان مرجع اصلی در انتخاب داوران و رسیدگی به چالش‌های بی‌طرفی مورد استناد قرار می‌گیرد. این کد به‌طور قابل‌توجهی به افزایش مشروعیت و اعتماد عمومی به داوری سرمایه‌گذاری کمک کرده است. اجرای گسترده آن می‌تواند یکی از عوامل کاهش انتقادات درباره «داوران تجاری» و تعارض منافع باشد.

۶. Time and Compromise in UNCITRAL's Working Group III – Mehranvar & Berge (CCSI)
(۲۰۲۵)

این گزارش انتقادی نشان می‌دهد که پیشرفت در مسائل کلیدی (exhaustion, counterclaims, regulatory chill, of remedies) بسیار کند بوده است. نویسندگان معتقدند که تعارض منافع و قدرت نامتوازن بین دولت‌ها و سرمایه‌گذاران، مانع اصلی اصلاحات عمیق است. تمرکز بیش از حد بر اصلاحات رویه‌ای (procedural) به جای محتوایی (substantive) مورد انتقاد شدید قرار گرفته است. این تحلیل هشدار می‌دهد که بدون تغییرات اساسی، نظام ISDS همچنان متهم به جانبداری از سرمایه‌گذاران خواهد بود. گزارش CCSI صدای مهمی در جهت فشار برای اصلاحات ساختاری‌تر و توجه بیشتر به منافع عمومی است.

ICSID Annual Report 2025 – ICSID .۷ (2025)

این گزارش از رکوردشکنی تعداد پرونده‌های اداره‌شده (۳۴۷ مورد) و ثبت پرونده‌های جدید خبر می‌دهد. ICSID با مدرن‌سازی قوانین در سال ۲۰۲۲ و توسعه پلتفرم‌های دیجیتال، توانسته کارایی خود را بهبود بخشد. تمرکز بر شفافیت بیشتر (انتشار اسناد و جلسات مجازی) پاسخی به انتقادات قدیمی بوده است. این گزارش نشان می‌دهد که ICSID همچنان نهاد غالب در داوری سرمایه‌گذاری باقی مانده است. با این حال، افزایش حجم کار، فشار بر منابع انسانی و نیاز به هماهنگی بیشتر با اصلاحات UNCITRAL را برجسته می‌کند.

Discourses of ISDS reform: a comparison of UNCITRAL Working Group III (2024) and ICSID processes

این مقاله تفاوت دو مسیر اصلی اصلاح ISDS را مقایسه می‌کند: UNCITRAL (سیستماتیک و مشورتی) در مقابل ICSID (کاربردی و تدریجی). UNCITRAL رویکردی گسترده‌تر و بلندمدت دارد اما به دلیل تعدد بازیگران، پیشرفت کندتری نشان می‌دهد. ICSID در مقابل، اصلاحات عملی و سریع‌تری (مانند قوانین ۲۰۲۲) اجرا کرده اما دامنه آن محدودتر است. این تحلیل نشان می‌دهد که دو فرآیند مکمل یکدیگر هستند نه رقیب. نتیجه‌گیری مقاله این است که موفقیت نهایی اصلاحات به تعامل و هم‌افزایی این دو مسیر بستگی دارد.

جدول ۱- خلاصه پیشینه پژوهش

عنوان منبع	نویسنده/سازمان	سال	نوع	خلاصه کلیدی	تحلیل / اهمیت
The ICSID Caseload— Statistics (Issue 2025-2)	ICSID (World Bank Group)	۲۰۲۵	گزارش آماری	تا ژوئن ۲۰۲۵: ۱۰۵۸ پرونده ثبت‌شده؛ ۶۷ پرونده جدید در FY2025 (رکورد دومین بالا)؛ ۳۴۷ پرونده اداره‌شده (رکورد تاریخی)؛ بخش عمده انرژی/معدن؛ داده‌های جدید در مورد damages claimed vs awarded و منشأ جغرافیایی سرمایه‌گذاران	نشان‌دهنده تقاضای بالا برای ISDS علی‌رغم انتقادات؛ افزایش پرونده‌ها نیاز به اصلاحات کارایی (مانند قوانین ۲۰۲۲) را برجسته می‌کند؛ مفید برای تحلیل روندهای واقعی دعاوی
IIA Issues Note No. 3 (2024): Facts and Figures on ISDS Cases	UNCTAD	۲۰۲۴	گزارش تحلیلی	۶۰ پرونده جدید-treaty-based ISDS در ۲۰۲۳؛ بیش از ۶۰٪ تحت ICSID؛ UNCITRAL دومین؛ رشد دو برابری موارد در ۱۰ سال گذشته؛ تمرکز بر	تأیید رشد مداوم ISDS و نیاز به اصلاحات برای کاهش regulatory chill؛ ابزار سیاست‌گذاری برای کشورها در

				انرژی و ساخت‌وساز	مذاکرات جدید IIA
Possible reform of investor-State dispute settlement (ISDS): Draft multilateral instrument on ISDS reform (A/CN.9/WG.II I/WP.246)	UNCITRAL Secretariat / Working Group III	۲۰۲۴	سند کاری پیش‌نویس	پیش‌نویس ابزار چندجانبه برای پیاده‌سازی اصلاحات (انتخابی): Code of Conduct. Advisory Centre procedural standing, rules (mechanism)؛ ساختار modular برای انعطاف‌پذیری	گام کلیدی برای harmonization اصلاحات؛ امکان الحاق تدریجی توسط کشورها؛ چالش: عدم اجماع کامل بر substantive reforms
Statute of the Advisory Centre on International Investment Dispute Resolution (adopted in principle)	UNCITRAL Working Group III	۲۰۲۴	سند نهایی (در اصل)	ایجاد مرکز مشورتی چندجانبه برای کمک حقوقی به دولت‌های در حال توسعه در دعاوی ISDS (بودجه، ساختار، خدمات)	پیشرفت ملموس در کاهش asymmetry قدرت؛ کمک به کشورهای ضعیف‌تر برای دفاع بهتر؛ هنوز نیاز به تأمین مالی دارد
Code of Conduct for Adjudicators in International Investment Dispute Resolution	UNCITRAL / ICSID (مشترک)	۲۰۲۳	کد رفتاری	الزامات استقلال، بی‌طرفی، افشای اطلاعات، محدودیت‌های شغلی برای داوران و قضات ISDS	اولین استاندارد جهانی مشترک؛ کاهش تعارض منافع و افزایش اعتماد؛ کاربرد داوطلبانه اما تأثیرگذار بر legitimacy
Time and Compromise in UNCITRAL's Working Group III	Ladan Mehranvar & Tarald Gulseth Berge (CCSI)	۲۰۲۵	گزارش تحلیلی	بررسی جلسات ۲۰۲۵ WGIII؛ کندی پیشرفت در cross-cutting issues (counterclaims, security for costs, regulatory chill)؛ تأثیر تعارضات قدرت	انتقاد از اولویت‌دهی به منافع سرمایه‌گذاران و کندی اصلاحات ساختاری؛ هشدار نسبت به regulatory chill و نیاز به remedies واقعی
ICSID Annual Report 2025	ICSID	۲۰۲۵	گزارش سالانه	خلاصه فعالیت‌ها، caseload، کوردشکن (۱۰۹ ثبت جدید در FY2025)، مدرن‌سازی	نشان‌دهنده کارایی ICSID علی‌رغم رقابت؛ تمرکز بر شفافیت و کاهش

				قوانین، پلتفرم‌های دیجیتال	مدت زمان؛ تأیید نیاز به هماهنگی با اصلاحات UNCITRAL
Discourses of ISDS reform: a comparison of UNCITRAL Working Group III and ICSID processes	مقاله در (Journal of International Economic Law)	۲۰۲۴	مقاله علمی	مقایسه گفتمان‌های اصلاحاتی UNCITRAL (سیستماتیک، مشورتی) با ICSID (کاربردی، incremental)	تحلیل عمیق تفاوت رویکردها؛ UNCITRAL گسترده‌تر اما کندتر؛ ICSID عملی‌تر اما محدودتر

روش تحقیق و گردآوری اطلاعات

این پژوهش با رویکرد توصیفی-تحلیلی و تا حدی تطبیقی انجام شده است. روش اصلی تحقیق، مطالعه کتابخانه‌ای (Library Research) بوده و بر تحلیل اسناد حقوقی، آرای داوری، گزارش‌های رسمی و مقالات علمی متمرکز است.

اطلاعات از منابع معتبر و به‌روز زیر گردآوری شده‌اند:

اسناد و گزارش‌های رسمی ICSID، UNCTAD و UNCITRAL (به‌ویژه سال‌های ۲۰۲۳-۲۰۲۵)

آرای داوری کلیدی منتشرشده در پایگاه‌های ICSID و ITA Law

مقالات علمی منتشرشده در مجلات معتبر حقوق بین‌الملل

گزارش‌های تحلیلی مراکز تحقیقاتی مانند CCSI و South Centre

تحلیل محتوا به‌صورت کیفی و با تمرکز بر تفسیر متون حقوقی، مقایسه رویه‌ها و شناسایی روندهای اصلاحی انجام گرفته است.

مکانیسم‌های حل اختلاف (ISDS)

مکانیسم ISDS اجازه می‌دهد سرمایه‌گذاران خارجی به‌طور مستقیم و بدون نیاز به حمایت دیپلماتیک دولت متبوع خود، علیه دولت میزبان اقامه دعوی کنند و خسارت مالی دریافت نمایند. این مکانیسم بر پایه معاهدات سرمایه‌گذاری (BITها و TIPS) و کنوانسیون ICSID ۱۹۶۵ بنا شده و هدف اصلی آن depoliticization اختلافات و کاهش ریسک سیاسی برای جذب FDI است.

ISDS عمدتاً داوری است و نهادهای اصلی عبارتند از:

ICSID: پیشروترین نهاد با بیش از ۹۰٪ پرونده‌های تحت کنوانسیون. تا ژوئن ۲۰۲۵، ۱۰۵۸ پرونده ثبت‌شده، با ۶۷ پرونده جدید در FY2025 (رکورد تاریخی). بخش عمده پرونده‌ها در

بخش انرژی، معدن و ساخت‌وساز است. قوانین ۲۰۲۲ ICSID شفافیت، کارایی و کاهش هزینه‌ها را افزایش داد.

UNCITRAL Arbitration Rules (با مقررات شفافیت ۲۰۱۴ و کنوانسیون موریس):

۱. قواعد داوری UNCITRAL (نسخه ۲۰۱۰ و اصلاحات بعدی) یکی از پرکاربردترین مجموعه قواعد داوری ad hoc در جهان است که در بسیاری از معاهدات سرمایه‌گذاری و قراردادهای تجاری بین‌المللی به‌عنوان قاعده حاکم بر داوری ISDS انتخاب می‌شود.

۲. مقررات شفافیت UNCITRAL ۲۰۱۴ (UNCITRAL Transparency Rules) برای اولین بار استانداردهای شفافیت را در داوری‌های مبتنی بر معاهدات سرمایه‌گذاری الزامی کرد؛ شامل انتشار اسناد اصلی دعوی، جلسات علنی (در صورت عدم مخالفت طرفین)، و انتشار آراء داوری است.

۳. این مقررات شفافیت تنها به دعاوی ISDS که پس از ۱ آوریل ۲۰۱۴ آغاز شده‌اند و معاهده مربوطه پس از این تاریخ منعقد شده باشد، اعمال می‌شود؛ مگر اینکه طرفین یا دولت‌ها صراحتاً پذیرش کنند.

۴. کنوانسیون موریس (Mauritius Convention on Transparency) در سال ۲۰۱۴ تصویب شد و به کشورها امکان می‌دهد که مقررات شفافیت ۲۰۱۴ را حتی به معاهدات قدیمی‌تر (قبل از ۲۰۱۴) نیز اعمال کنند؛ این کنوانسیون مکانیسمی اختیاری برای گسترش شفافیت به پرونده‌های موجود فراهم می‌کند.

۵. با وجود پیشرفت مهم در جهت شفافیت، پذیرش محدود کنوانسیون موریس (تاکنون کمتر از ۳۰ کشور آن را تصویب کرده‌اند) باعث شده تأثیر عملی آن بر افزایش شفافیت کلی نظام ISDS کمتر از حد انتظار باشد.

سایر نهادها: ICC، SCC، LCIA

فرآیند شامل ثبت دعوی، تشکیل هیئت داوری، رسیدگی، صدور رای و اجرای آن (تحت کنوانسیون نیویورک یا ICSID) است.

با این حال، این مکانیسم با چالش‌های جدی مشروعیتی روبرو است: هزینه‌های بسیار بالا، عدم انسجام آراء، پدیده regulatory chill و اتهام به نفع سرمایه‌گذاران چندملیتی. اصلاحات UNCITRAL Working Group III (۲۰۲۳-۲۰۲۵) با ایجاد مرکز مشورتی، کد رفتاری داوران و پیشنهاد مکانیسم تجدیدنظر، تلاشی برای تعدیل این عدم تعادل و افزایش شفافیت و مشروعیت است. در نهایت، ISDS ابزاری حیاتی اما بحث‌برانگیز است که آینده آن به موفقیت اصلاحات ساختاری و حفظ تعادل بین حفاظت سرمایه‌گذار و حق تنظیم دولت بستگی دارد.

چالش‌ها و انتقادات به سیستم ISDS

سیستم حل اختلاف سرمایه‌گذار-دولت (ISDS) علی‌رغم نقش کلیدی در جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی (FDI)، با چالش‌های ساختاری عمیقی مواجه است که مشروعیت، کارایی و انصاف آن را زیر سؤال برده است. این چالش‌ها ریشه در ماهیت ad hoc داوری، تفسیر گسترده

استانداردهای حفاظتی و عدم تعادل قدرت بین سرمایه‌گذاران چندملیتی و دولت‌های میزبان دارند. چهار چالش اصلی عبارتند از: عدم انسجام آراء، تعارض با حق تنظیم دولت، هزینه‌های بسیار بالا و ساختاری به سرمایه‌گذار، و رسیدگی‌های موازی همراه با فقدان شفافیت.

۱. عدم انسجام و پیش‌بینی‌ناپذیری آراء

یکی از جدی‌ترین انتقادات، صدور آرای متعارض در تفسیر استانداردهای مشابه مانند رفتار منصفانه و عادلانه (FET) است. FET در حدود ۸۵ درصد دعاوی ISDS مطرح می‌شود و در ۷۰ درصد موارد برنده سرمایه‌گذار، نقض آن یافت شده است. مثال کلاسیک، پرونده‌های *Lauder v. Czech Republic* و *Czech Republic v. CME (۲۰۰۱)* است که دو هیئت داور متفاوت در شرایط تقریباً یکسان به احکام متضاد رسیدند. در پرونده‌های جدیدتر مانند *Eco Oro v. Colombia (۲۰۲۱)*، هیئت داور اعلام کرد که ناسازگاری مضمن مقرراتی دولت می‌تواند FET را نقض کند، در حالی که در موارد مشابه مانند *Técnicas Medioambientales Tecmed v. Mexico (۲۰۰۳)* یا *Saluka v. Czech Republic (۲۰۰۶)*، رویکردهای گسترده یا محدود به FET مشاهده می‌شود. این پراکندگی، ناشی از فقدان مکانیسم تجدیدنظر دائمی و وابستگی به تفسیرهای موردی، پیش‌بینی‌پذیری نظام را کاهش می‌دهد و دولت‌ها را در ارزیابی ریسک مقررات‌گذاری دچار سردرگمی می‌کند. نتیجه، کاهش اعتماد به ISDS و تشدید اتهام "قضات‌های lottery-like" است.

۲. تعارض با حق تنظیم دولت (Right to Regulate)

ISDS اغلب سیاست‌های عمومی دولت‌ها در حوزه محیط زیست، بهداشت عمومی و گذار انرژی را به چالش می‌کشد و باعث «regulatory chill» (ترس از تصویب قوانین) می‌شود. مشهورترین مثال، *Vattenfall v. Germany (II) (۲۰۱۲)* است که شرکت سوئدی واتن‌فال به دلیل شتاب‌دهی آلمان به فاز خروج از انرژی هسته‌ای پس از فوکوشیما، ۴.۷ میلیارد یورو خسارت ادعا کرد. این پرونده در نهایت در سال ۲۰۲۱ با تسویه ۱.۶ میلیارد یورو (حدود ۱.۹ میلیارد دلار) پایان یافت. موارد مشابه شامل *Philip Morris v. Australia (۲۰۱۲)* و *Philip Morris v. Uruguay (۲۰۱۶)* در سیاست بسته‌بندی ساده سیگار، و *Rockhopper v. Italy* در ممنوعیت حفاری نفتی است. گزارش OHCHR (۲۰۲۳) نشان می‌دهد که سرمایه‌گذاران سوخت فسیلی و معدن بیش از ۱۰۰ میلیارد دلار جایزه دریافت کرده‌اند. این دعاوی دولت‌ها را از اجرای تعهدات اقلیمی پاریس و اهداف توسعه پایدار بازمی‌دارند و حاکمیت دموکراتیک را در برابر منافع خصوصی سرمایه‌گذاران تضعیف می‌کنند.

۳. هزینه بالا و به سرمایه‌گذار

هزینه‌های داور ISDS بسیار بالاست و اغلب به نفع سرمایه‌گذاران عمل می‌کند. طبق گزارش UNCTAD (۲۰۲۵)، میانگین مبلغ ادعایی در دوره ۲۰۲۴-۲۰۱۵ حدود ۹۸۱.۸ میلیون دلار و میانگین جایزه اعطایی ۲۳۳.۹ میلیون دلار (میان ۴۰ میلیون دلار) بوده است. در بسیاری موارد، ادعاها میلیاردها دلار است (مانند *Yukos v. Australia* یا *Zeph v. Australia* با ادعای ۲۰۰ میلیارد دلار)، اما

جایزه نهایی بسیار کمتر است. گزارش ICSID (۲۰۲۵) نشان می‌دهد که در ۵۱ درصد موارد تصمیم‌گیری، هیچ خسارتی اعطا نشده، در ۱۰ درصد کمتر از ۱۰ میلیون دلار، و در ۲۵ درصد بین ۱۰ تا ۹۹ میلیون دلار بوده است. هزینه‌های حقوقی هر طرف معمولاً بین ۵ تا ۸ میلیون دلار (گاهی تا ۲۰ میلیون+) است. این هزینه‌ها برای دولت‌های در حال توسعه بار مالی سنگینی ایجاد می‌کند و سرمایه‌گذاران بزرگ را قادر می‌سازد از طریق تهدید دعوی، دولت‌ها را تحت فشار قرار دهند، حتی اگر در نهایت برنده نشوند.

۴. رسیدگی‌های موازی و فقدان شفافیت

رسیدگی‌های موازی (parallel proceedings) و محرمانگی بالا، انسجام و مشروعیت سیستم را کاهش می‌دهد. مثال بارز، Ampal-American Israel v. Egypt است که سرمایه‌گذار همزمان چندین داوری تجاری و سرمایه‌گذاری را مطرح کرد. پرونده‌های Lauder/CME نیز نشان‌دهنده ریسک احکام متعارض در رسیدگی‌های موازی است. از منظر شفافیت، اکثر آراء داوری (به‌ویژه تحت UNCITRAL) منتشر نمی‌شوند. مقررات شفافیت UNCITRAL ۲۰۱۴ و کنوانسیون موریس (۲۰۱۴) پیشرفت مهمی هستند، اما فقط برای معاهدات پس از ۲۰۱۴ اعمال می‌شوند و پذیرش کنوانسیون موریس محدود (کمتر از ۳۰ کشور) است. این محرمانگی مانع نظارت عمومی، مشارکت جامعه مدنی و یادگیری از رویه‌های قضایی می‌شود و اتهام «دادگاه‌های خصوصی برای نخبگان» را تقویت می‌کند.

در مجموع، این چالش‌ها نشان‌دهنده تنش بنیادین میان حفاظت سرمایه‌گذار و منافع عمومی است. اصلاحات UNCITRAL Working Group III (مانند Code of Conduct, Advisory Centre, Appellate Mechanism و Multilateral Instrument) تلاشی برای رفع این مشکلات هستند، اما موفقیت آن‌ها به پذیرش گسترده و اجرای واقعی بستگی دارد. بدون اصلاحات عمیق‌تر (مانند محدودیت FET، تقویت حق تنظیم دولت و کاهش هزینه‌ها)، ISDS همچنان با بحران مشروعیتی مواجه خواهد بود و ممکن است کشورها را به سمت خروج از معاهدات قدیمی یا جایگزینی با مدل‌های قضایی دائمی سوق دهد.

مطالعات موردی کلیدی

Philip Morris vs. Australia (۲۰۱۲): ادعای خسارت ۴.۱ میلیارد دلاری به دلیل سیاست بسته‌بندی ساده سیگار؛ استرالیا برنده شد اما هزینه‌های بالایی پرداخت کرد. این پرونده بحث استفاده از ISDS برای تأخیر سیاست‌های بهداشتی عمومی را برانگیخت.

Vattenfall vs. Germany (۲۰۱۲): ادعای ۴.۷ میلیارد یورویی به دلیل خروج از انرژی هسته‌ای؛ این پرونده مشروعیت ISDS را در اروپا به چالش کشید و بحث انتظارات مشروع را برجسته کرد.

دو پرونده Philip Morris Asia Limited v. Australia (۲۰۱۲) و Vattenfall AB v. Germany (II) (۲۰۱۲) از برجسته‌ترین نمونه‌های نشان‌دهنده تنش بنیادین میان حفاظت

سرمایه‌گذار و حق تنظیم دولت (Right to Regulate) در نظام ISDS هستند. این پرونده‌ها نه تنها هزینه‌های مالی و سیاسی سنگین برای دولت‌ها ایجاد کردند، بلکه بحث‌های گسترده‌ای درباره regulatory chill، انتظارات مشروع (Legitimate Expectations)، abuse of process و مشروعیت کلی ISDS برانگیختند. هر دو پرونده در سال ۲۰۱۲ ثبت شدند اما مسیرهای متفاوتی طی کردند و درس‌های مهمی برای اصلاحات معاصر ارائه می‌دهند.

Philip Morris Asia Limited v. Australia (PCA Case No. 2012-12, UNCITRAL) این پرونده نماد استفاده استراتژیک از ISDS برای مقابله با سیاست‌های بهداشتی عمومی است. در سال ۲۰۱۱، استرالیا قانون Tobacco Plain Packaging Act را تصویب کرد که الزام می‌کرد تمام بسته‌های سیگار ساده، بدون لوگو و برند باشد تا جذابیت آن برای جوانان کاهش یابد. Philip Morris Asia Limited (شاخه هنگ‌کنگ فیلیپ موریس) در ژوئن ۲۰۱۲ علیه استرالیا دعوی اقامه کرد و ادعا کرد این قانون نقض استانداردهای FET، expropriation غیرمستقیم و MFN در BIT هنگ‌کنگ-استرالیا (۱۹۹۳) است و خسارت ۴.۱ میلیارد دلار استرالیایی طلب کرد.

استرالیا با سه objection مقدماتی پاسخ داد: عدم صلاحیت زمانی (temporal jurisdiction)، عدم وجود سرمایه‌گذاری قابل حفاظت، و مهم‌تر از همه، abuse of rights/abuse of process. هیئت داوری (تحت ریاست Böckstiegel) در Award on Jurisdiction and Admissibility (۱۷ دسامبر ۲۰۱۵) با اکثریت آراء، objection سوم را پذیرفت. tribunal ثابت کرد که Philip Morris International ساختار شرکتی خود را در سال ۲۰۱۱ (پس از اعلام عمومی قانون plain packaging) تغییر داد تا از طریق شعبه هنگ‌کنگ به BIT دسترسی پیدا کند، در حالی که اختلاف کاملاً foreseeable بود. این اقدام نوعی forum shopping و سوءاستفاده از حقوق محسوب شد. در نتیجه، دادگاه صلاحیت خود را رد کرد و استرالیا برنده شد.

با این حال، پیروزی پرهزینه بود. استرالیا حدود ۲۳ تا ۳۹ میلیون دلار استرالیایی (۲۹-۱۶ میلیون دلار آمریکا) هزینه حقوقی و داوری پرداخت کرد. طبق Final Award Regarding Costs (۲۰۱۷)، Philip Morris فقط ۵۰٪ هزینه‌های حقوقی استرالیا (حدود \$11.5 میلیون) را پرداخت کرد و مابقی بر عهده مالیات‌دهندگان استرالیایی ماند. این پرونده بحث گسترده‌ای درباره استفاده از ISDS برای تأخیر سیاست‌های بهداشتی عمومی ایجاد کرد. فیلیپ موریس موفق شد اجرای قانون را بیش از سه سال به تأخیر بیندازد و دولت را درگیر هزینه‌های سنگین کند، حتی بدون رسیدگی به merits. این امر نمونه بارز regulatory chill است: دولت‌ها ممکن است از تصویب قوانین مشابه (مانند مالیات بر نوشابه‌های شیرین یا مقررات الکل) به دلیل ترس از دعاوی ISDS خودداری کنند.

Vattenfall AB and others v. Federal Republic of Germany (ICSID Case No. ARB/12/12, ECT)

این پرونده یکی از نمادین‌ترین چالش‌های ISDS در برابر سیاست‌های انرژی و اقلیمی اروپا است. پس از فاجعه فوکوشیما (۲۰۱۱)، آلمان با Thirteenth Amendment به Atomic Energy

Act، خروج از انرژی هسته‌ای را تا سال ۲۰۲۲ تسریع کرد و مجوزهای بهره‌برداری دو نیروگاه هسته‌ای Vattenfall (Krümmel و Brunsbüttel) را لغو یا محدود کرد. Vattenfall AB (شرکت دولتی سوئد) و subsidiaries آلمانی در می ۲۰۱۲ تحت Energy Charter Treaty (ECT) دعوی اقامه کردند و ۴.۷ میلیارد یورو (بعضی گزارش‌ها ۴.۳ میلیارد) خسارت طلب کردند. ادعای اصلی نقض FET و expropriation غیرمستقیم بود، با استناد به Legitimate Expectations: سرمایه‌گذار بر اساس مجوزهای قبلی، سرمایه‌گذاری‌های عظیم انجام داده و انتظار داشت سیاست‌های انرژی آلمان پایدار بماند.

این پرونده بحث انتظارات مشروع را به اوج رساند. Vattenfall استدلال کرد که تغییر ناگهانی سیاست (پس از سرمایه‌گذاری‌های بلندمدت) نقض حسن نیت و انتظارات معقول است. آلمان دفاع کرد که این اقدام در راستای منافع عمومی، ایمنی هسته‌ای و تعهدات بین‌المللی (مانند تعهدات اقلیمی) بوده و جبران کافی ارائه شده است. پرونده تا سال‌ها ادامه یافت و جلسات merits و quantum برگزار شد، اما در نهایت به Settlement Agreement (مارس ۲۰۲۱) ختم شد. آلمان حدود ۱.۴ میلیارد یورو (برخی گزارش‌ها دقیق‌تر ۱.۶ میلیارد) به Vattenfall پرداخت کرد و پرونده در نوامبر ۲۰۲۱ خاتمه یافت.

این تسویه‌حساب، مشروعیت ISDS را در اروپا به شدت به چالش کشید. Vattenfall موفق شد دولت قدرتمندی مانند آلمان را وادار به پرداخت مبلغ هنگفت کند، حتی بدون رای نهایی. این پرونده به موج خروج کشورها از ECT (اسپانیا، فرانسه، هلند، آلمان) و فشار برای مدرن‌سازی ECT یا جایگزینی با MIC (Multilateral Investment Court) دامن زد. همچنین نشان داد چگونه ISDS می‌تواند سیاست‌های گذار انرژی و تعهدات پاریس را با ریسک مالی مواجه کند.

مقایسه و درس‌های کلیدی

هر دو پرونده نشان‌دهنده ابزار شدن ISDS توسط شرکت‌های بزرگ برای مقابله با سیاست‌های عمومی هستند: یکی در حوزه بهداشت عمومی (Philip Morris) و دیگری در گذار انرژی (Vattenfall). Philip Morris با abuse of process رد شد اما هزینه سنگین تحمیل کرد، در حالی که Vattenfall از طریق settlement مبلغ قابل توجهی دریافت کرد. هر دو پرونده regulatory chill را تشدید کردند و هزینه‌های دفاع دولت‌ها را برجسته ساختند.

این پرونده‌ها ثابت می‌کنند که استانداردهای گسترده FET و Legitimate Expectations نیاز به تعریف دقیق‌تر و تعدیل دارند. درس اصلی برای اصلاحات UNCITRAL: تقویت حق تنظیم دولت با carve-out صریح برای بهداشت عمومی، محیط‌زیست و انرژی، ایجاد Appellate Mechanism برای انسجام آراء، و محدودیت abuse of process بدون این اصلاحات، ISDS همچنان متهم به جانبداری از سرمایه‌گذاران چندملیتی در برابر منافع عمومی خواهد ماند.

اصلاحات و روندهای نوین

اصلاحات UNCITRAL Working Group III که از سال ۲۰۱۷ آغاز شد، پاسخ سیستماتیک جامعه بین‌المللی به بحران مشروعیتی عمیق ISDS است. پس از افزایش شدید پرونده‌ها، ظهور regulatory chill، هزینه‌های نجومی و اتهام به سرمایه‌گذاران، بیش از ۱۱۰ کشور در WGIII گرد هم آمدند تا نظام فعلی را اصلاح کنند نه اینکه آن را کاملاً جایگزین نمایند. این فرآیند، گسترده‌ترین تلاش چندجانبه برای اصلاح ISDS از زمان ایجاد آن محسوب می‌شود.

۱. کد رفتاری داوران و قضات (Code of Conduct for Adjudicators, 2023)

این کد، اولین استاندارد جهانی مشترک بین UNCITRAL و ICSID است. شامل الزامات سختگیرانه استقلال، بی‌طرفی، افشای کامل منافع، ممنوعیت فعالیت‌های همزمان (-double hatting) و محدودیت شغلی پس از داوری است. هدف اصلی، کاهش تعارض منافع و افزایش اعتماد عمومی است. تا پیش از این، بسیاری از داوران همزمان وکیل سرمایه‌گذاران بودند که اتهام را تقویت می‌کرد. این کد، هرچند الزام‌آور نیست، اما به سرعت به مرجع استاندارد در قراردادهای جدید BIT و قواعد داوری تبدیل شده و تأثیر قابل توجهی بر انتخاب داوران داشته است.

۲. ابزار پیشگیری و کاهش اختلافات (Toolkit on Prevention and Mitigation of Investor-State Disputes, 2025)

این ابزار عملی، یکی از مهم‌ترین پیشرفت‌ها است. شامل راهنمایی‌های عملی برای دولت‌ها در مراحل پیش از اختلاف: سیاست‌گذاری شفاف، ارزیابی تأثیر مقررات بر سرمایه‌گذاران، ایجاد کمیته‌های مشورتی مشترک دولت-سرمایه‌گذار، و مکانیسم‌های زود هنگام حل اختلاف (early neutral evaluation). هدف، کاهش تعداد پرونده‌ها از طریق پیشگیری است. برآوردها نشان می‌دهد که تا ۴۰ درصد دعاوی ISDS قابل پیشگیری هستند. این toolkit، رویکرد proactive را جایگزین رویکرد reactive سنتی می‌کند و فشار مالی و سیاسی بر دولت‌ها را کاهش می‌دهد.

۳. مرکز مشورتی بین‌المللی حل اختلاف سرمایه‌گذاری (Advisory Centre on International Investment Dispute Resolution, 2024)

تصویب اساسنامه این مرکز در اصل، یکی از ملموس‌ترین دستاوردها برای کشورهای در حال توسعه است. این مرکز خدمات حقوقی رایگان یا کم‌هزینه (مشاوره، آموزش، کمک در تدوین دفاعیه) ارائه می‌دهد تا عدم تقارن قدرت بین دولت‌های ضعیف و سرمایه‌گذاران بزرگ را کاهش دهد. بسیاری از دولت‌های کوچک در دعاوی ISDS حتی قادر به استخدام وکیل متخصص نبودند. این مرکز می‌تواند مشروعیت ISDS را در جنوب جهانی به‌طور قابل توجهی افزایش دهد، اما موفقیت آن به تأمین مالی پایدار و جذب متخصصان مستقل بستگی دارد.

۴. مکانیسم ایستا، مکانیسم تجدیدنظر و سند چندجانبه اصلاحی

Standing Mechanism (مکانیسم ایستا): جایگزینی هیئت‌های ad hoc با قضات ثابت و تمام‌وقت برای افزایش انسجام و کاهش هزینه.

Appellate Mechanism: ایجاد مرحله تجدیدنظر دائمی برای حل تعارض آراء (مانند پرونده‌های Lauder/CME یا Eco Oro).

Multilateral Instrument on ISDS Reform: پیش‌نویس (A/CN.9/WG.III/WP.246) رویکرد modular ارائه می‌دهد؛ کشورها می‌توانند اصلاحات مورد نظر خود (کد رفتاری، مرکز مشورتی، appellate و غیره) را انتخاب کنند. این انعطاف‌پذیری برای کسب اجماع حیاتی است، اما همزمان سرعت اجرای اصلاحات را کند می‌کند. پیشنهاد اتحادیه اروپا: دادگاه سرمایه‌گذاری چندجانبه (Multilateral Investment Court - MIC)

از سال ۲۰۱۵، اتحادیه اروپا پیشنهاد جایگزینی کامل ISDS با MIC را مطرح کرد: قضات ثابت (نه داوران موقت)، تجدیدنظر دو مرحله‌ای، شفافیت کامل، تمرکز صریح بر حق تنظیم دولت، و حذف دعاوی investor-state به نفع state-state یا mixed model. این رویکرد، ISDS را از حالت خصوصی-تجاری به نظام قضایی عمومی تبدیل می‌کند. MIC در CETA (با کانادا) و EVIPA (با ویتنام) تا حدی پیاده‌سازی شده است.

اصلاحات و خروج‌ها از پیمان منشور انرژی (ECT)

مدرن‌سازی ECT در ۲۰۲۴ (Agreement in Principle) شامل carve-out برای سوخت‌های فسیلی پس از ۲۰۳۰، تقویت حق تنظیم دولت و محدود کردن FET بود. با این حال، بسیاری از کشورها (اسپانیا، فرانسه، آلمان، هلند، لهستان، اسلوانی و غیره) از ECT خارج شدند زیرا معتقد بودند اصلاحات ناکافی است و همچنان ریسک دعاوی علیه سیاست‌های اقلیمی بالا می‌ماند. این خروج‌ها، بزرگ‌ترین چالش عملی برای اصلاحات منطقه‌ای محسوب می‌شود.

ارزیابی کلی

اصلاحات UNCITRAL و روندهای موازی، حرکت معناداری به سمت شفافیت بیشتر (انتشار اسناد و جلسات)، تنوع قضات (نماینده‌گی بهتر جنوب جهانی)، کاهش هزینه (از طریق پیشگیری و داوری دیجیتال) و تعادل منافع (تقویت حق تنظیم دولت) ایجاد کرده‌اند. با این حال، چالش‌های بزرگی باقی است: کندی فرآیند، رویکرد اختیاری (modular)، عدم اجماع بر اصلاحات محتوایی (مانند تعریف دقیق FET) و مقاومت برخی کشورهای سرمایه‌فرست (مانند آمریکا). در نهایت، این اصلاحات، ISDS را از یک نظام کاملاً ad hoc و سرمایه‌محور به سمت یک نظام متعادل‌تر و مشروع‌تر سوق می‌دهند، اما موفقیت نهایی به اجرای گسترده، تأمین مالی پایدار و ارزیابی تأثیر واقعی بر جریان FDI بستگی دارد. بدون این عوامل، خطر بازگشت به بحران مشروعیتی یا تکه‌تکه شدن نظام همچنان وجود دارد.

اصلاحات پیمان منشور انرژی (ECT مدرن‌شده ۲۰۲۴) و خروج برخی کشورها (مانند اسپانیا، فرانسه) از ECT نیز بخشی از این روند است. این اصلاحات به سمت شفافیت بیشتر، تنوع قضات، کاهش هزینه و تعادل منافع حرکت می‌کنند.

نتیجه‌گیری

حقوق سرمایه‌گذاری بین‌المللی و مکانیسم ISDS ساختاری دوجانبه دارد: از یک سو معاهدات سرمایه‌گذاری (BITها و TIPS) استانداردهای حفاظتی مانند FET، حفاظت کامل و امن، و منع سلب مالکیت غیرمستقیم را تعریف می‌کنند و از سوی دیگر، داوری مستقیم سرمایه‌گذار-دولت (ISDS) از طریق نهادهایی مانند ICSID (بیش از ۶۵٪ پرونده‌ها)، UNCITRAL، ICC و SCC امکان اقامه دعوی خصوصی علیه دولت‌های souveraine را فراهم می‌کند. این ساختار، سرمایه‌گذاران را از نیاز به حمایت دیپلماتیک دولت متبوع رها کرده و اختلافات را depoliticize می‌نماید.

چالش‌های اصلی شامل عدم انسجام و پیش‌بینی‌ناپذیری آراء داوری، هزینه‌های بسیار بالا (میانگین چند میلیون دلاری)، پدیده regulatory chill (ترس دولت‌ها از تصویب قوانین زیست‌محیطی، بهداشتی و انرژی)، ساختاری به نفع سرمایه‌گذاران، و تعارض جدی با حق تنظیم دولت (right to regulate) است. این چالش‌ها مشروعیت ISDS را در کشورهای در حال توسعه و حتی اروپا به شدت کاهش داده‌اند.

اصلاحات اخیر UNCITRAL Working Group III (۲۰۲۳-۲۰۲۵) با تصویب Code of Conduct برای داوران، ایجاد Advisory Centre برای کمک حقوقی به دولت‌های ضعیف، پیش‌نویس Multilateral Instrument و پیشنهاد مکانیسم تجدیدنظر (Appellate Mechanism)، گام‌های مهمی برای افزایش شفافیت، کاهش تعارض منافع، تعادل قدرت و حفظ حق تنظیم دولت برداشته‌اند. پیشنهاد دادگاه سرمایه‌گذاری چندجانبه (MIC) اتحادیه اروپا نیز به سمت نظامی ایستا با قضاات ثابت و تجدیدنظر دو مرحله‌ای حرکت می‌کند.

در نهایت، حفظ تعادل ظریف میان حفاظت مؤثر سرمایه‌گذار و حاکمیت دولت، کلید پایداری این نظام است. پژوهش‌های آینده باید تأثیر عملی این اصلاحات را بر جریان FDI، به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه و موارد خاص ایران (مانند پیمان ۲۵ ساله ایران-چین و BITهای جدید) ارزیابی کنند تا مشخص شود آیا این تغییرات واقعاً به نظامی عادلانه‌تر و مشروع‌تر منجر می‌شوند یا همچنان ناکافی خواهند بود.

پیشنهادات و راه‌حل‌های تحلیلی

برای تقویت مشروعیت و کارایی نظام حقوق سرمایه‌گذاری بین‌المللی، پیشنهادات زیر ارائه می‌شود:

۱. دولت‌ها باید در مذاکرات BITها و FTAهای جدید، مفاد صریح «حق تنظیم دولت» (Right to Regulate) را با تعریف دقیق و محدودکننده استاندارد FET بگنجانند تا از regulatory chill جلوگیری شود.

۲. کشورهای در حال توسعه و نوظهور، هرچه سریع‌تر به مرکز مشورتی UNCITRAL (Advisory Centre) بپیوندند تا عدم تقارن قدرت حقوقی در دعاوی ISDS کاهش یابد.

۳. ICSID و UNCITRAL باید مکانیسم تجدیدنظر دائمی (Appellate Mechanism) را به صورت عملیاتی کنند تا عدم انسجام آراء کاهش یابد و پیش‌بینی‌پذیری نظام افزایش پیدا کند.
۴. ایجاد مکانیسم‌های پیشگیری از اختلاف (Dispute Prevention Mechanisms) مانند کمیته‌های مشورتی مشترک دولت-سرمایه‌گذار قبل از طرح دعوی، می‌تواند تعداد پرونده‌ها را تا ۳۰-۴۰ درصد کاهش دهد.
۵. شفافیت کامل (انتشار هم‌زمان اسناد، جلسات عمومی، و آراء) باید الزامی شود و کشورها در BIT‌های جدید، پذیرش کنوانسیون موریس (Mauritius Convention) را شرط کنند.
۶. پیشنهاد می‌شود کشورها از مدل‌های ترکیبی (Hybrid) مانند رویکرد اتحادیه اروپا (MIC) و UNCITRAL استفاده کنند تا تعادل میان سرعت داوری و مشروعیت قضایی برقرار شود.
۷. کاهش هزینه‌های داوری از طریق سقف‌گذاری هزینه‌ها، کمک حقوقی دولتی و استفاده از فناوری دیجیتال (داوری مجازی) ضروری است.

پیشنهادات برای پژوهش‌های آینده

۱. انجام پژوهش‌های کمی و کیفی برای ارزیابی تأثیر واقعی اصلاحات UNCITRAL (-۲۰۲۳) (۲۰۲۵) بر حجم و جهت جریان FDI در کشورهای در حال توسعه طی ۱۰-۵ سال آینده.
۲. مطالعه موردی جامع درباره تأثیر پیمان ۲۵ ساله ایران-چین و BIT‌های جدید ایران بر دعاوی بالقوه ISDS، با تمرکز بر حوزه انرژی، معدن و تحریم‌های ثانویه.
۳. مقایسه تطبیقی رویکرد دادگاه سرمایه‌گذاری چندجانبه (MIC) اتحادیه اروپا با مدل UNCITRAL از منظر کارایی، مشروعیت و پذیرش توسط کشورهای جنوب جهانی.
۴. بررسی نقش فناوری‌های نوین (هوش مصنوعی در پیش‌بینی دعاوی، تحلیل داده‌های بزرگ و داوری دیجیتال) در تحول آینده مکانیسم‌های حل اختلاف سرمایه‌گذاری.

منابع و مراجع

- ۱) مقالات فارسی: «امنیت حقوقی در نظام حل اختلافات سرمایه‌گذاری بین‌المللی» (مجله حقوق عمومی دانشگاه تهران).
- ۲) عسکری، پ. و محبی، م. (۱۳۹۴). حقوق سرمایه‌گذاری خارجی در رویه داوری بین‌المللی (ویرایش سوم). انتشارات شهر دانش.
- ۳) جنیدی، ل.، شکیب، م. ر. و احمدپور، ب. (مترجمان). (سال انتشار دقیق مشخص نیست، احتمالاً ۱۴۰۰ به بعد). داوری سرمایه‌گذاری بین‌المللی (جلد اول) (ترجمه از لارنس شور، متیو واینیگر و کمپبل مک‌لاکلن). انتشارات میزان.
- ۴) شیروی، ع. (سال انتشار مشخص نیست، احتمالاً دهه ۱۳۹۰-۱۴۰۰). داوری تجاری بین‌المللی. (منبع دانشگاهی و مرجع در حقوق تجارت بین‌الملل و داوری).
- ۵) حیدری، م. ع. و طاهری، ب. (سال انتشار در کنفرانس). میانجیگری در دعاوی سرمایه‌گذاری بین‌المللی: مطالعه موردی ایکسید و معاهده منشور انرژی. اولین کنفرانس بین‌المللی حقوق، علوم سیاسی، سیاست اسلامی و فقه اسلامی.
- ۶) قادری خوراسگانی، ز. و بیگلربیگی، ک. (۲۰۲۴). مواجهه معاهدات سرمایه‌گذاری با تغییرات اقلیمی. فصلنامه مطالعات حقوق عمومی یا مجموعه مقالات مرتبط.
- 7) ICSID Caseload Statistics (2025).
- 8) UNCITRAL Working Group III Documents (WP.231 - WP.264).
- 9) Philip Morris & Vattenfall case reports.
- ۱۰) گزارش‌های UNCTAD و South Centre در مورد اصلاحات ISDS.
- 11) International Centre for Settlement of Investment Disputes. (2025). The ICSID Caseload—Statistics (Issue 2025-2). ICSID.
- 12) <https://icsid.worldbank.org/sites/default/files/publications/2025-2%20ENG%20-%20The%20ICSID%20Caseload%20Statistics.pdf>
- 13) United Nations Conference on Trade and Development. (2024). IIA Issues Note No. 3: Facts and figures on investor–State dispute settlement cases. UNCTAD.
- 14) https://unctad.org/system/files/official-document/diaepcbinf2024d5_en.pdf
- 15) United Nations Commission on International Trade Law. (2024). Possible reform of investor-State dispute settlement (ISDS): Draft multilateral instrument on ISDS reform (A/CN.9/WG.III/WP.246).
- 16) <https://undocs.org/en/A/CN.9/WG.III/WP.246>
- 17) United Nations Commission on International Trade Law. (2024). Statute of the Advisory Centre on International Investment Dispute Resolution (adopted in principle).
- 18) <https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/2413025e.pdf>
- 19) United Nations Commission on International Trade Law & International Centre for Settlement of Investment Disputes. (2023). Code of Conduct for Adjudicators in International Investment Dispute Resolution. https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/2318824e-coc_arbitrators_ebook_11june.pdf

- 20) Mehranvar, L., & Berge, T. G. (2025, October 27). Time and compromise in UNCITRAL's Working Group III. Columbia Center on Sustainable Investment.
- 21) <https://ccsi.columbia.edu/news/time-and-compromise-uncitrals-working-group-iii>
- 22) International Centre for Settlement of Investment Disputes. (2025). ICSID Annual Report 2025.
- 23) https://icsid.worldbank.org/sites/default/files/publications/ICSID_AnnualReport2025_ENG.pdf